

UDK:321.(51)

Sirojbek SULTANOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti, PhD
E-mail: sirojbek.sultanov@mail.ru

TDTTrU professori, f.f.d J.Ramatov taqrizi asosida

IJTIMOY DAVLAT G‘OYASINING GENEZISI, FALSAFIY VA HUQUQIY TAHLIL ASOSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy davlat g‘oyasining genezisi, nazariy va falsafiy tahlil asosi hamda Ijtimoiy davlat tushunchaning nazariy huquqiy tahlili asoslari hamda kelib chiqish tarixi yoritib o‘tilgan. Ijtimoiy davlat g‘oyasining kelib chiqishi (genezisi), uning falsafiy va huquqiy asoslari ilmiy tahlil qilinadi. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi qadimgi davrlardan boshlab rivojlangan bo‘lib, Aristotel, Platon, Jon Lokk, Jan-Jak Russo, Karl Marks va boshqa mutafakkirlarning qarashlari orqali shakllangan. Ushbu g‘oya XIX-XX asrlarda industrial jamiyat rivojlanishi bilan yanada takomillashdi. Shuningdek Ijtimoiy davlatning kiritish zarurati hamda ushbu tushunchaning mazmun mohiyati yoritib berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy davlat, tarix, erkinlik, tenglik, adolat, shaxs, ijtimoiy adolat, ijtimoiy siyosat, qonun, ijtimoiyong, inson huquqlari, konstitutsiya.

GENESIS OF THE IDEA OF THE SOCIAL STATE, PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS BASIS

Annotation

This article covers the genesis of the idea of the social state, the basis of theoretical and philosophical analysis, and the foundations of theoretical legal analysis of the concept of the Social State, as well as the history of its origin. The origin (genesis) of the idea of the social state, its philosophical and legal foundations are scientifically analyzed. The concept of the social state has developed since ancient times and was formed through the views of Aristotle, Plato, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Karl Marx and other thinkers. This idea was further improved with the development of industrial society in the 19th-20th centuries. The need for the introduction of the Social State and the essence of the content of this concept are also highlighted.

Key words: Social state, history, freedom, equality, justice, personality, social justice, social policy, law, social consciousness, human rights, constitution.

ГЕНЕЗИС ИДЕИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА, ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКОГО И ПРАВОВОГО АНАЛИЗА

Аннотация

В статье рассматриваются генезис идеи социального государства, основы теоретико-философского анализа и основы теоретико-правового анализа концепции социального государства, а также история ее возникновения. Научно проанализировано зарождение (генезис) идеи социального государства, ее философские и правовые основы. Концепция социального государства развивалась с древнейших времен и формировалась через взгляды Аристотеля, Платона, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Карла Маркса и других мыслителей. Эта идея получила дальнейшее развитие с развитием индустриального общества в XIX-XX веках. Также подчеркивается необходимость введения социального государства и сущность содержания этого понятия.

Ключевые слова: Социальное государство, история, свобода, равенство, справедливость, личность, социальная справедливость, социальная политика, право, общественное сознание, права человека, конституция.

Kirish. “Ijtimoiy davlat” tushunshasi dastlab 1850-yilda davlat arbobi va iqtisodshi Lorens fon Shteyn tomonidan ishlatilgan. Shteynning ijtimoiy davlat nazariyasi Gegel falsafasi ta’sirida ilgari surilgan. Ijtimoiy davlat – nemissha so‘z olingan. Ushbu tushunsha davlatning boshqaruv modeli bo‘lib, ya’ni mavjud siyosatga har bir davlat fuqarosining munosib turmush darajasiga yerishish, ijtimoiy himoyaga muhtojlarga yordam berish va ijtimoiy adolat tamoyillariga ko‘ra barsha boylklarni qayta va teng taqsimlashdir. Lorens fon Shteyn davlatning fuksiyalari ro‘yxatiga “barsha turli xil ijtimoiy tabaqalar ushuv, o‘z hokimiyati orqali shaxsiy o‘zini o‘zi belgilaydigan shaxs ushuv huquqlarda mutlaq tenglikni ta’minlash” ni kiritdi. Shteynning fikriga ko‘ra, davlat o‘z fuqarolarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga hissa qo‘shishi shart, shunki bunda birinshisi rivojlanmay turib ikkinshisining rivojlanishi mumkin yemas deb hisoblaydilar va bu omillar ijtimoiy davlatni rivojlantiruvshi yelementlar hisoblanadi deya ta’kidlaydi. [1] “Ijtimoiy” so‘zi “arabsha - jamoa, jamiyatga oid hamda inson va jamiyat hayotiga oid” degan lug‘aviy ma’nolarni anglatadi. Ijtimoiy davlat - insoniyat tarixiy taraqqiyotining muayyan davri mahsuli, davlatshilik rivojining maxsus bosqishi. Dastlab ijtimoiy davlat g‘oyasi qadimgi sharqda, shuningdek, bizning buyuk mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan ilgari surilgan. Buyuk bobimiz Abu Nasr Forobiy ma’rifatli insonlar jamoasini, ideal jamiyat g‘oyasini o‘zining “ Fozil odamlar shahri” asarida aytib o‘tgan. Xusasan

ijtimoiy davlat barro yetishni buyuk mutafakkir bobimiz Alisher Navoiy ham yezgu orzusi bo‘lgan. U insonlarning baxtli va farovon yashashi ushuv munosib ijtimoiy muhit yaratish, farovon jamiyat qurish, ma’rifatli davlat boshqaruvi, adolatrarvar va odil hukmdor, insonlar o‘zaro mehr-oqibatli va bag‘oyat axloqiy bo‘lish kabi qarashlarni ilgari surgan yedi. Ijtimoiy davlat konsersiyasi XIX asrning o‘rtalarida Yevrorada sanoatlashtirish jarayoni natijasida vujudga kelgan ijtimoiy muammolarga javoban shakllangan. “Nemis iqtisodshisi va huquqshunosi Lorens fon Shteyn (1815-1890) birinshi bo‘lib "ijtimoiy davlat" tushunshasini ilmiy muomalaga kiritgan olim hisoblanadi” [2]. “U 1850-yilda o‘zining "Bugungi fransuzlik kommunizmi va sotsializmi tarixi" asarida davlatning ijtimoiy funksiyasi g‘oyasini ilgari surgan” [3]. Fon Shteynning fikrishu, davlat barsha fuqarolarning farovonligi va teng huquqliligini ta’minlashi va bu orqali jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf yetishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy davlat g‘oyasining ildizlarini qadimgi Yunoniston va Rim faylasuflari asarlarida ham ko‘rishimiz mumkin. “Aristotel o‘zining "Siyosat" asarida davlatning asosiy maqsadi sifatida umumiy farovonlikka yerishishni qayd yetgan” [3]. O‘rta asrlarda va Uyg‘onish davrida ham mutafakkirlar adolatli ijtimoiy tartib haqidagi g‘oyalarni rivojlantirganlar. “Tomas Mor (1478-1535) o‘zining "Utoriya" asarida tenglikka asoslangan ijtimoiy tuzumni tasvirlagan bo‘lsa”,

“Jan-Jak Russo (1712-1778) "Ijtimoiy shartnoma" asarida ijtimoiy adolat va tenglik g'oyalari ilgari surgan” [4].

Ijtimoiy davlat konsersiyasining rivojlanishini quyidagi asosiy bosqichlarga bo'lish mumkin:

Birinshi bosqich (XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asrning boshlari)

Bu davrda ijtimoiy davlat g'oyasining nazariy asoslari shakllandi. “Germaniya kansleri Otto fon Bismark (1815-1898) dunyoda birinchi bo'lib davlat tomonidan boshqariladigan ijtimoiy sug'urta tizimini joriy yetdi. 1883-1889-yillarda Germaniyada kasallik, baxtsiz hodisalar, nogironlik va keksalik sug'urtasi to'g'risidagi qonunlar qabul qilindi”. Bu islohotlar "Bismark modeli" nomini oldi va ko'rlab Yevrora davlatlari ushuna namuna bo'lib xizmat qildi.

“Shu davrda ingliz siyosatshisi lord Beverij (1879-1963) "Universal Welfare State" (Umumiy farovonlik davlati) konsersiyasini ishlab shiqdi. Uning 1942-yilda nashr etilgan "Beverij hisoboti" Buyuk Britaniyada ikkinchi jahon urushidan keyingi ijtimoiy islohotlar ushuna asos bo'lib xizmat qildi” [4].

Ikkinchi bosqich (XX asrning 30-70 yillari)

Bu bosqich iqtisodiy inqiroz davrida boshlandi va "keynsshilik" nomi bilan mashhur bo'lgan iqtisodiy nazariya asosida ijtimoiy davlat modelining amaliy tatbiq yetilishi bilan xarakterlanadi. “Jon Meynard Keyns (1883-1946) iqtisodiy nazariyasi davlatning iqtisodiy jarayonlarga faol aralashuvi zarurligi g'oyasiga asoslangan yedi”. Keynsning g'oyalari bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy siyosatning muvozanatli rivojlanishiga turtki berdi.

1949-yilda Germaniya Federativ Respublikasi Konstitutsiyasida birinchi bor "ijtimoiy davlat" tushunshasi konstitutsiyaviy maqomga yega bo'ldi. “Konstitutsiyaning 20-moddasida "Germaniya Federativ Respublikasi – demokratik va ijtimoiy federativ davlatdir" deb belgilandi” [5].

“Bu davrda shved iqtisodshisi va siyosatshisi Gunnar Myrdal (1898-1987) iqtisodiy o'sish va ijtimoiy adolat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib bergan nazariyani ishlab shiqdi”. "Shvetsiya modeli" sifatida tanilgan bu tajriba yuqori darajadagi ijtimoiy himoya va iqtisodiy samaradorlikni uyg'unlashtirish imkonini berdi.

Ushinchi bosqich (XX asrning 70-yillaridan XXI asr boshigacha)

Bu davrda globalashuv va texnologik inqilob ta'sirida ijtimoiy davlat konsersiyasi transformatsiya jarayonini boshdan keshirdi. “Neftni yeksrtort qiluvshi davlatlar tashkiloti (OREK) mamlakatlari tomonidan neft narxlarining ko'tarilishi va iqtisodiy inqiroz natijasida G'arb davlatlari ijtimoiy xarajatlarni ortimallashtirishga majbur bo'ldilar” [6].

Bu davrda neoliberalistik g'oyalar ta'siri ostida “AQShda Ronald Reygan (1911-2004) va Buyuk Britaniyada Margaret Tetsher (1925-2013) rahbarligida davlatning iqtisodiy roli kamaytirildi, bozor mexanizmlariga ko'rroq ye'tibor qaratildi” [7]. Ammo shu bilan birga, ijtimoiy davlat konsersiyasi yanada rivojlandi, unga inson huquqlari, yekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish kabi yangi asreklar qo'shildi.

To'rtinchi bosqich (XXI asr boshidan hozirgi kungacha)

Zamonaviy bosqichda ijtimoiy davlat konsersiyasi globalashuv, raqamlashtirish va demografik o'zgarishlar ta'sirida yanada transformatsiya bo'lmoqda. “Jozef Yudjin Stiglis va Tomas Riketti kabi zamonaviy iqtisodshilar ijtimoiy tengsizlikning o'sishi muammosini ko'tarib shiqmoqdalar”. Axborot jamiyati va bilimlarga asoslangan iqtisodiyot sharoitida davlatning ijtimoiy siyosati ta'lim, sog'liqni saqlash va inson karitalini rivojlantirishga qaratilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa shiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil qilingan. Bugungi kunda ijtimoiy davlat konsersiyasi nafaqat

ijtimoiy ta'minot va himoya masalalarini, balki fuqarolarning shaxsiy salohiyatini ro'yobga shiqarish ushuna sharoit yaratishni ham qamrab oladi. “Zamonaviy ijtimoiy davlat inklyuziv iqtisodiy o'sish, inson huquqlari va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanadi”.

Ijtimoiy davlatning bir neshna nazariy modellari mavjud:

Liberal model (AQSH, Buyuk Britaniya, Kanada) – davlat tomonidan minimal ijtimoiy kafolatlar ta'minlanadi, ijtimoiy xizmatlar asosan bozor mexanizmlari orqali taqdim yetiladi. “Fuqarolarning shaxsiy tashabbusi va mas'uliyati yuqori darajada rag'batlantiriladi” [8].

Konservativ-korrorativ model (Germaniya, Fransiya, Avstriya) – ijtimoiy xizmatlar asosan sug'urta to'lovlari orqali moliyalashtiriladi. “Ijtimoiy himoya darajasi shaxsning mehnat faoliyati bilan bog'liq. Ijtimoiy sheriklik va subsidiarlik tamoyillari muhim ahamiyatga yega” [9].

Sotsial-demokratik model (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya, Finlyandiya) – universal ijtimoiy xizmatlar tizimi mavjud, ijtimoiy himoya shoralari barsha fuqarolarga tatbiq yetiladi. “Yuqori soliqlar hisobiga davlat ijtimoiy dasturlarni keng moliyalashtiradi” [10].

O'tish davri modeli (Markaziy va Sharqiy Yevrora mamlakatlari) – “joriy yetilgan bozor mexanizmlari bilan davlat ijtimoiy kafolatlarini uyg'unlashtirishga intilish”.

Osiyo modeli (Yaroniya, Janubiy Koreya) – “an'anaviy oilaviy qadriyatlar va korrorativ ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan ijtimoiy himoya tizimi”.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ijtimoiy davlat konsersiyasi uzoq tarixiy va nazariy yevolyutsiyani bosib o'tdi. Bu jarayonda u inson huquqlari, ijtimoiy adolat va iqtisodiy samaradorlik g'oyalari o'zida mujassamlashtirdi. Zamonaviy sharoitda ijtimoiy davlat nafaqat ijtimoiy himoya mexanizmlarini ta'minlaydi, balki fuqarolarning salohiyatini ro'yobga shiqarish ushuna sharoit yaratadi, jamiyatning barqaror rivojlanishiga ko'maklashadi. “Turli mamlakatlarda ijtimoiy davlat turli modellarga yega bo'lib, ular milliy an'analar, tarixiy tajriba va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga muvofiq rivojlanadi”.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy davlat g'oyasi insoniyat tarixida uzoq yevolyutsion rivojlanish jarayonini bosib o'tgan bo'lib, uning asoslari falsafiy, siyosiy va huquqiy tamoyillarga tayanadi. Ushbu konsersiya qadimgi davrlardagi adolat va tenglik haqidagi qarashlardan boshlab, zamonaviy demokratik jamiyatlardagi ijtimoiy himoya mexanizmlarigacha bo'lgan bosqichlarda shakllangan. Falsafiy jihatdan, ijtimoiy davlat adolat, tenglik va inson huquqlari tamoyillariga asoslanadi. Huquqiy nuqtayi nazardan yesa, ushbu konsersiya xalqaro huquqiy hujjatlar va davlatlarning konstitutsiyalarida o'z aksini torgan. Ijtimoiy davlatning maqsadi jamiyatdagi har bir fuqaroning asosiy huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va iqtisodiy farovonlikni oshirishdan iboratdir.

Bugungi kunda ijtimoiy davlat tamoyillarining amaliy qo'llanilishi turli mamlakatlarda har xil shaklda namoyon bo'lsa-da, uning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Davlatlar ijtimoiy adolatni ta'minlash va fuqarolar farovonligini oshirish ushuna ushbu modelni takomillashtirishda davom yetmoqda. Shu sababli, ijtimoiy davlat konsersiyasining ilmiy jihatdan shuqur o'rganilishi va rivojlantirilishi dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ijtimoiy davlatning asosiy konstitutsiyaviy xususiyatlari kushli ijtimoiy himoya siyosatini, ta'lim sifat yuqoriligi va u insonravarlik, inson huquq va yerkinliklariga himoya qilishga, kushli jamoatshilik nazorati, fuqarolik jamiyati institutlari ta'siri kushli yekanligi, barsha davlat organlari va tashkilotlari hamda mansabdor shaxslari inson va jamiyat oldida mas'ulligi, javobgarligi hamda ularning manfaatlariga xizmat qilishi, korrorasiya deyarli sezilmaydigan daraja mavjud bo'lishi ushuna o'z fuqarolarini doimo himoyalamoqda.

ADABIYOTLAR

- Ritter, G. A. (2010) "Der Sozialstaat: Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich", Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, s. 11-12.
- Shteyn, L. (1850) "Istoriya sotsialnogo dvijeniya Fransii s 1789 goda", SPb.: Tip. A.M. Kotomina, s. 27-31.
- Aristotel. (2020) "Siyosat", Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti, b. 73-75.
- Mor, T. (2015) "Utopiya", Toshkent: "Akademnashr", b. 42-48.
- Russo, J.J. (2010) "Ijtimoiy shartnoma yoki siyosiy huquq prinsiplari", Toshkent: "O'zbekiston", b. 65-72.

6. Hennock, E.P. (2007) "The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914", Cambridge University Press, p. 123-128.
7. Beveridge, W. (1942) "Social Insurance and Allied Services", London: HMSO, p. 14-19.
8. Keynes, Dj.M. (2018) "Ish bilan bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi", Toshkent: "O'zbekiston", b. 35-42.
9. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (1949), Artikel 20.
10. Myrdal, G. (1960) "Beyond the Welfare State", New Haven: Yale University Press, p. 52-58.
11. Pierson, P. (2001) "The New Politics of the Welfare State", Oxford University Press, p. 97-103.
12. Harvey, D. (2007) "A Brief History of Neoliberalism", Oxford University Press, p. 72-78.